

Katsauksia

Kalevi Wiik 60-vuotias

Turun yliopiston fonetiikan professori Kaino Kalevi Wiik saavutti 60 vuoden iän 2. elokuuta 1992. Hän aloitti uransa englannin kielen opettajana sekä suomen ja englannin kielen kontrastiivina tutkijana. Vaikka Wiikin kiinnostuksen eräs painopiste on kylläkin ollut fonetiikassa, on hänen panoksensa kieliopin eri lohkoilla – fonologiassa, morfonemiikassa, morfologiassa ja morfosyntaksissa – ollut yhtä mittava. Häntä ei voi luonnehtia vain foneetikoksi vaan myös kielitieteilijäksi, joka toi Suomeen mukanaan opiskelualjaltaan Michiganista uudet amerikkalaiset yleisen kielitieteen opit. Näillä hän sohaisi tuntuvasti suomalaisista kielentutkimusta, stimuloi ja ärsytti. Vuosina 1966–68 hän hoiti vasta perustettua Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen professorin virkaa, kunnes hänet kutsuttiin v. 1968 Turun yliopiston fonetiikan professoriksi.

Jo 1960-luvulla Wiik viritti sen kontrastiivisia fonetiikkaa, lauseoppia, murre-tutkimusta ja morfonemiikkaa koskevan tematiikan, jolle hän sittemmin on suurelta osin pysytellyt uskollisena. Vuonna 1960 hän pohdiskeli lauseenjäsennyksen periaatteellisia kysymyksiä (Suomen Uusien Kielten Opettajien Liiton Vuosikirja I: 76–85), v. 1961 hän käsitteli suomen ja englannin vokaalien eroja (Suomen Uusien Kielten Opettajien Liiton vuosikirja II: 7–15), v. 1966 hän julkaisi yhdessä Osmo Ikolan kanssa Eurajoen murretta koskevan kirjoituksen (Sananjalka 1966: 193–216) ja v.

1967 hän sai valmiiksi transformaatioteoriaa soveltavan monografian *Suomen kielen morfonemiikkaa* (Turun yliopiston Fonetiikan laitoksen julkaisuja 3). Wiikin ensimmäinen julkaisu, jossa jo suomelle tyypillinen morfofoneeminen vaihtelu tulee esiin, on kuitenkin jo 1950-luvulta, ja se käsitteli suomen ominaisuudennimien johtamista (Vir. 1959: 331–339), ja johto-oppiin Wiik palasi myöhemminkin, esim. artikkelissa *Suomen frekventatiivi ja kontinuaatiivi* (Vir. 2/1972: 153–167). Varhainen oli virike myös viron kielen tutkimukselle: Wiik sai Michiganissa opiskellessaan harjoitustyön aiheen viron kielestä.

Wiikin väitöskirja *Finnish and English Vowels* (Turun yliopiston julkaisuja B, 94, 1965) oli 33-vuotiaan väittelijän kypsä, perusteellinen, mallikelpoinen ja ajan hammasta hyvin kestänyt työ. Siinä Wiik esitti kontrastiivin fonetiikan peruseriaatteet, osoitti kielten fonologisen rakenteen tuntemuksen välttämättömyyden niiden vertailussa ja kehitteli monipuolisen kokeellisfoneettisen metodiikan kahden kielen fonologis-foneettisten erojen osoittamiseksi. Kielenopetuksen fonetiikka sai hyvän teoreettisen perustan. Foneettinen aineisto koostui irrallaan äännettyissä sanoissa ja lausekehysten pääpainollisessa asemassa esiintyvistä vokaaleista. Vaikka kielitieteilijät ovatkin ehkä vierastaneet tällaista aineistoa, kuuluvat esim. irrallaan äännettyt sanat luonnolliseen kielenkäyttöön vastauksissa, selvennyksissä ja äidin malli-ilmauksissa lapselle ja ne ovat välttämätön osa fonetiikan tutkimusaineistoa. Väitöskir-

Katsauksia

jaa edelsi myös Helsingissä neljännessä kansainvälisessä foneettisten tieteiden kongressissa v. 1961 pidetty, puhesynteesiin perustuva esitelmä vokaaleista (Proceedings 1962: 793–799). Siinä Wiik pohti kahden ensimmäisen formantin avulla määriteltyä vokaalikarttaa, sitä miten kielen vokaalifoneemit määräävät kuulijoiden havainnossa foneemikeskukset ja -rajat. Myöhemmin Wiik on soveltanut vokaalisynteesiä mm. pohjoismaisten kielten vokaalijärjestelmien vertailussa ottaen tarkemmin huomioon myös muut formantit (Acta Universitatis Umensis, Umeå Studies in the Humanities 33, 1981: 27–36).

Englanti kuului Wiikin tutkimuskoh-teisiin vielä julkaisussa *Finnish and English Laterals* (Turun yliopiston Fonetii-kan laitoksen julkaisuja 1, 1966), mutta sen jälkeen hän on keskittynyt suomen kieleen sekä pohjoismaisiin ja suomen-sukuisiin kieliin. Ehkäpä tausta-ajatuk-sena on, että suomen ja sukukielten tutkijamääriin verraten englannin tutkijoita muutoinkin kyllä riittää. Mainitussa la-teraalitutkimuksessa tulee hyvin esiin se, miten kombinatorinen allofonisuus voi toisessa kielessä (suomessa) olla riippu-vainen foneettisesta koartikulaatiosta ja toisessa kielessä (englannissa) positiosta ilman selvää foneettista riippuvuutta.

Väitöskirjassaan Wiik kiinnitti jo laa-jaa huomiota suomen vokaalien kesto-seikkoihin. Tästä oli helppoa ja luonte-vaan siirtyä suomen murteiden vokaalien mutkikkaiden kestoilmiöiden käsittelyyn (*On Vowel Duration in Finnish Dialects*. Congressus Tertius Internationalis Feno-Urgriстарum, Pars I Acta Linguistica, 1970: 415–424). Erityisesti murteiden puolipitkän vokaalin esiintymisen kar-toitus on vaatinut hyvin suuren työ-määrän. Tässä Wiik seuraa Eberhard Zwirnerin jälkiä, joka julkaisi mm. Hel-singin fonetiikkakongressissa isofonikar-tan saksan murteiden vokaalien kesto-suhteista. Murretoissaan Wiik on hyö-dyntänyt laajasti mm. Turun yliopiston murrearkiston nauhoituksia. Turussa v.

1985 pidettyjen XIII Fonetiiikan päivien esitelmän pohjalta laadittuun laajaan ar-tikkeliin *Suomen murteiden vokaalien kestoista* (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 26, 1985: 253–317) on koottu tämän tutkimussuunnan tulokset. Merkille pan-tavaa on, että siinä esitettyjä tietoja voi-daan käyttää väestönsiirtojen ja siten historian tutkimuksen todisteluun.

Viimeisimmissä laajoissa foneettisissa hankkeissaan Wiik on pyrkinyt luomaan kokonaiskuvaa perustajuuden huipun sijoittumisesta suomen murteiden sa-noissa jossakin määrin samaan tapaan kuin Ernst A. Meyer kuvasi ruotsin murteiden aksenttien reaalistumista vv. 1937 ja 1954 (mm. Fonetiiikan päivät – Espoo 1988: 215–229). Sanojen melo-diahuippu näyttää systemaattisesti sijoit-tuvan hämäläismurteissa aikaisemmaksi kuin lounais- tai savolaismurteissa. Wiik katsoo, että lounaismurteet ovat mora-murteita ja että perustajuuden huippu sijoittuu aina toisen moran alkuun. Poh-joiseurooppalaisten kielten entistä yh-teistä puherymiä Wiik käsitteli XV kie-litieteen päivillä Oulussa (Acta Universi-tatis Ouluensis B, 14, 1988: 277–302). Tässä tutkielmassa Wiik vetää yhteen useita kieliä ja hyvinkin erityyppisiä il-miöitä kattavan, rytmien perustuvan seli-tysteorian alle.

Suomen morfosyntaksia käsittelevissä töissään Wiik on pohtinut mm. akkusa-tiiviobjektin muotoa (Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 12, 1972), eksistentiaalilauseiden subjektia (TYFLJ 13, 1974), tempusten syvä- ja etäraken-teita (Vir. 1976: 153–167), tempusten etä- ja pintarakenteista (TYSYKLJ 5, 1977), potentiaalinen ja konditionaalinen johtamista (Eeva Kangasmaa-Minnin juhla-kirja Sanomia 1979: 143–153), lau-seenvastikkeiden määrittely- ja ryhmitte-lyperusteita (esitelmä kielitieteen päivillä 1980).

Wiikin kielitieteellisen ajattelun taus-talla on strukturalismi sen amerikkalai-sessa muodossa sekä generatiivi kieliteo-

ria. Foneettisia vaikuttajia ovat olleet mm. Ilse Lehiste. Kielelliset muodot ovat olleet Wiikin töissä etualalla merkitykseen verraten. Kun Wiik puhuu »tarkoituksesta» oppikirjassaan *Taksonomista fonologiaa* (Turun yliopisto, Fonetikka, 1989, 1. painos 1971), se ei ole hänelle sama kuin tarkoite, kun taas eurooppalainen Trubetzkoy vetoaa foneemianalyysissäännöstössään merkitykseen. Wiik korostaa sitä, että muodot ja säännöt käyvät ennen substanssia, ja foneetikkonakin Wiik tarkastelee puhetta kieliopin perusnäkökulmasta, vaikka hän toisaalta tunnustaa foneettisten seikkojen voivan vaikuttaa kielioppiin (esim. Kielitieteellisiä lastuja 2, 1982, Lastu 18).

Wiik oli epäilemättä 1960-luvulla Suomen kielitieteessä haastaja. Strukturalismi ei ollut saanut juurikaan jalansijaa, generativismista oli negatiiviseen sävyyn puhunut Paavo Ravila, positiivisesti Paavo Siro. Samassa Virittäjän vihossa (1/1971), jossa Wiik puolusti äänne­muutosten harppauksellisuutta transformaatioteorian kuvauksen näkökulmasta Terho Itkosen vähittäisyystulkintaa vastaan, hyökkäsi Aarni Penttilä transformaatioteorian syntaksia vastaan. Wiikistä tuli epäilemättä kielitieteellisen murroksen keskeinen edustaja Suomessa. Wiik ei kuitenkaan ole milloinkaan ollut yhden koulukunnan fanaattinen puolestapuhuja, jollaisia usein tapaa ulkomaisissa kongresseissa. »[...] tarkoitukseni ei missään tapauksessa ole osoittaa, että generativistien peruskäsitteet ovat oikeat, eikä varsinkaan, että ne ovat ainoat oikeat», Wiik kirjoitti (Vir. 1/1971: 69) arvostellen samalla generativistien tapaa ottaa mm. vanha äänne­muutoksen käsite käyttöön uudessa merkityksessä (mts. 70). Vaikka Wiik omaksuikin siis osin ulkopuolisen tarkkailijan ja metodin soveltajan näkökulman, hänen sympatiansa ovat kuitenkin epäilemättä olleet strukturalismin ja generativismin puolella. Pienenä näytteenä generativismin myöhäisestä soveltamisesta

ta tuotakoon esiin yksi esimerkki. Wiik on julkaissut vv. 1981–84 yli kaksikymmentä pikku tutkielmaa Suomen kielitieteellisen yhdistyksen sarjassa *Kielitieteellisiä lastuja*. Lastussa 2 (1981: 8–11) Wiik selittää suomen passiivin johtoa käyttäen esimerkkinä lausetta *karhu kaadettiin*. Lauseen verbin transformaatioiden eräs välivaihe on *kaata+ta+i+hen*. Siinä *hen* on alkujaan muodollinen subjekti (ilmeisesti samaan tapaan kuin saksan ja ruotsin *man*), joka Wiikin tulkinnan mukaan lauseenalkuisesta asemasta suffiksoituu »passiiviseksi persoonasuffiksiksi». Wiik ei kytke tätä kielihistoriaan eikä suoraan viittaa myös mihinkään synkronisesti ja psykologisesti reaaliiseen prosessiin.

Kielitieteen ilmapiiri on tuntuvasti muuttunut sitten 1960- tai 70-lukujen. Generatiivi teoria ei »voittanut» vaan muuntui ja jakaantui koulukuntiin. Vaikutuksia jäi monelle taholle, toiset luopuivat teoriasta, mutta jatkajakin löytyy. Keksittiin kommunikaatiivin kompetenssin käsite. Kuten tiedämme, näkökulmat, koulukunnat, teoriat, mallit, menetelmät ja sovellusalat ovat lisääntyneet. Toisaalta näkökulmissa on voinut tapahtua kaventumista ja rajoitumista, esim. fonologiassa voidaan erottaa kymmenkunta eri koulukuntaa. »Traditionaali» kielitiede ei ollut niin kehityskelvoton, monoliittinen, taksonominen ja vain aineistoja keräilevä tai fyysistä ilmiöitä kuvaileva kuin Wiik ymmärsi.

Jo suhteellisen pian generatiivin transformaatioteorian syntymisen jälkeen esitettiin, että se ei oppihistoriallisesti itse asiassa olekaan uusi idea. Suomessa tämä ilmeni mm. siinä, että Sakari Vihonen tulkitsi v. 1978 Petraeuksen kieliopin vuodelta 1649 edustavan generativismia ja katsoi sen osoittavan sijakieliopin piirteitä. Vihtori Peltonen esittää kirjassaan *Puhetaito* v. 1901 (s. 130–) samansukuisen lauseen numeerisen painokaavan muunnosmahdollisuuksineen kuin generativistit Chomsky, Halle ja Lukoff v. 1956, Kiparsky v. 1966 ja

Katsauksia

Bierwisch samana vuonna. Wiik omak-sui myös tulkinnan, että generativisteja löytyy menneisyydestä, saattoi julkaisukuntoon suomen vanhat kielioipit (10 niddettä, yhteensä 5471 s.) ja kirjoitti Kieli-postiin (Nro 3, 1988) artikkelin *Elis Lönnrot generativistina*. Samalla tapahtui epäilemättä eräänlainen vapautuminen. Wiik käänsi huomionsa yleensä suomen kielen morfologian ja morfonemiikan kuvauksen historiaan. Nopeassa tahdissa syntyi kolmiosainen *Suomen kielen morfofonologian historia I–III* (Turun yliopisto, Fonetikka, Turku 1989–91; IV osa on vielä tulossa). Analysoinnin ja tyypittelyn kohteena on nominien taivutus parissakymmenessä julkaisussa, jotka on julkaistu ajalla 1649–1850. Lähtökohtia selvitellessään Wiik viittaa transformaatioteorian »hulluihin vuosiin» (mts. 7) ja toteaa: »Olen tähän asti etsinyt sitä »yhtä ja oikeaa» kuvaustapaa ulkomailta, lähinnä Yhdysvalloista. Käänän tämän julkaisun mukana etsivän katseen kohti kotoisampia maimia: ehkä omasta kielestämme vuosisatojen aikana tehdyistä morfologian ja morfofonologian kuvauksista on löydetävissä jotakin sellaista, jota ei germaanisten kielten pohjalta ole mahdollista löytää.» (mts. 8). Tässä itse asiassa on mukana Wiikin eksplisiittisesti mainitsema universaalien tutkimuksen näkökulma. Universaalitutkimusta ja areaalilingvistiikkaa sisältyi vahvasti jo Wiikin vokaaliharmoniaa koskeviin tutkielmiin, jotka ymmärrettävästi saivat alkunsa suomesta (*Vokaalisoinnun ongelmia*, Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 14, 1975; myöhemmin mm. altailaisten kielten vokaalisoinnusta, TYSYKLJ 16, 1983).

Olisiko osoitettavissa nuorempi ja vanhempi Wiik, niin kuin voimme useissa tutkijoissa todeta. Harppauksellista eroa tuskin on osoitettavissa. Alussa viittasin jo Wiikin tematiikan suhteelliseen pysyvyyteen. Vähittäistä muuttamista voidaan sen sijaan havaita (vrt. Wiikin toteamus vanhenemisesta Vir-

1/1971: 65). Vuoren rinnettä ylöspäin kiipeävä nuori Wiik on synkronisti ja suomen kieleen suuntautunut; vuoren harjalle kiivennyt, sieltä toisaalta alas-päin laajempaa maisemaa tähyilevä, toisaalta yhä korkeampia huippuja tavoitteleva vanhempi Wiik osoittaa kiinnostusta suomen sukukieliin, historiaan ja kielten universaaleihin. Historian taju ilmenee neljällä tavalla: kiinnostuksena kielihistoriaan, kielentutkimuksen historiaan, fonetiikan tulosten liittämisenä historiaan sekä kiinnostuksena yleensä suomalaisten menneisyyteen. Yleistäminen, pelkistäminen, yksinkertaistaminen, perusidean etsiminen ja ongelmanratkaisu ovat aina kuuluneet Wiikin tavoitteisiin. Tyypillistä Wiikille on seuraava toteamus: »Kaiken tämän pohtimisen jälkeen voidaan nyt tehdä oikeastaan yllättävän yksinkertainen yleistys siitä, milloin partisiippirakenne voidaan ja milloin sitä ei voida korvata sivulauseella» (Kielitieteellisiä lastuja 1, 1981: 22). Vanhempi Wiik pyrkii yhä laajempiin ja yleisempiin yleistyksiin, platonismiako siis? Alusta pitäen Wiikin metodiikka on ollut kaksinainen: lingvistinä deduktio-nistinen, foneetikona empiirinen ja induktionistinen. Foneettisissakin töissä tavoitteena on ollut sääntöjen, suhteiden ja rakenteiden paljastaminen. Näiden osoittamisessa Wiik on käyttänyt tehokkaasti suhdelukuja ja geometrisia diagrammoja.

Viron kieli tuli vokaalien foneemirajojen vertailevan tutkimuksen kautta Wiikin ohjelmaan (VIII Fonetikan päivät – Jyväskylä 1978, Jyväskylän yliopiston suomenkielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 18, 1979: 197–212). Sen jälkeen Wiik on käsitellyt viron äännekvantiteettien kombinoitumismahdollisuuksia, tavuastevaihtelua ja äännekestojen sääntösynteesiä (em. lastuissa), toista ja kolmatta kvantiteettia kielen oppijan kannalta (TYSYKLJ 27, 1986), viron yhdeksättä vokaalia (TYSYKLJ 30, 1986 ja 31, 1986 s. 9–18), vokaalisointua (Suomi 140, SKS, 1988) ja monikon par-

titiivia suomalaisen oppijan kannalta (TY, Fonetikka 1991). Ansioistaan viiron kielen alalla Wiik vihittiin Tarton yliopiston kunniatohtoriksi v. 1991. Viime vuosina myös liivi ja vepsä ovat herättäneet Wiikin kiinnostuksen.

Kalevi Wiikin kohdalla on myös erityisen aiheellista mainita mittava panos opettajana, oppikirjojen laatijana (mm. *Fonetiikan perusteet* 1981, käännetty myös virokseksi v. 1991) ja esitelmien pitäjänä. Wiikin esitelmät ovat aina olleet huolellisesti laadittuja, muhkeiden oheismonisteiden saattelemia ja retorisesti nautittavia. Vuonna 1973 hän oli Texasin yliopistossa lingvistiikan opettajana puolen vuoden ajan. Kielitieteen päivien (alkujaan Lauseopin ja semantiikan päivien) ja Fonetikan päivien taustavoimana ja esiintyjänä Wiik on myös ansioitunut. V. 1976 perustetun Suomen kielitieteen yhdistyksen toiminnassa Wiik on ollut hyvin aktiivinen toimien mm. yhdistyksen ensimmäisenä puheenjohtajana ensimmäisen nelivuotiskauden. Kansainvälisen foneettisten tieteiden kongressin pysyvä neuvosto valitsi Wiikin jäsenekseen Tallinnan kongressissa v. 1987. Joensuulaiset oppilaat ja ystävät ovat julkaisseet merkkipäivän kunniaksi juhlakirjan *Studia Linguistica Careliana* (Kielitieteellisiä tutkimuksia 26, Joensuun yliopisto 1992).

ANTTI IIVONEN